

U.2013B.15

Almindelige emner 1.9 Menneskerettigheder 9 Statsforfatningsret 2.2 og 9

Internationale konventioners betydning for Højesterets grundlovsfortolkning

Det følger af Højesterets praksis, at internationale konventioner er uden betydning for fortolkningen af grundloven. Indirekte kan de internationale konventioner imidlertid tænkes at få betydning for danske dommers opfattelse af deres rolle i statsstyret.

Af højesteretsdommer, dr.jur. Jens Peter Christensen

1. Den manglende betydning og baggrunden herfor

Hvilken betydning har internationale konventioner for Højesterets grundlovsfortolkning? Svaret er klart og enkelt: Ingen![1]

Det er ikke svært at forstå, at det er svaret. Baggrunden er to forhold:

For det første er den danske grundlov meget svær at ændre. Den seneste grundlovsændring fandt da også sted helt tilbage i 1953, altså for snart 60 år siden. For det andet er det efter den danske grundlov ganske let at indgå internationale konventioner (traktater).

Det første først: Den danske grundlov er meget svær at ændre. Grundlovens § 88 stiller krav om, at et forslag til grundlov først skal vedtages i Folketinget. Derefter skal der udskrives nyvalg. Så skal grundlovsforslaget vedtages på ny af det ny Folketing. Og så kommer det svære: Herefter skal det vedtagne grundlovsforslag sendes til folkeafstemning. Ved denne folkeafstemning skal et flertal stemme ja. Og dette flertal skal mindst udgøre 40 pct. af alle stemmeberettigede. Realiteten er altså, at de vælgere, der ikke møder frem og stemmer, men bliver hjemme, kommer til at virke som nej-stemmer.

I modsætning til proceduren for grundlovsændringer er proceduren for indgåelse af internationale konventioner let og ukompliceret. Efter grundlovens § 19 kræver indgåelse af internationale konventioner alene en regeringsbeslutning med en tilhørende folketingsbeslutning. Regeringen kan altså tilslutte sig internationale konventioner, når blot regeringen sikrer sig Folketingets samtykke til det.

Det forfatningsretligt problematiske ved at indfortolke en konventionsbestemmelse i grundloven er på denne baggrund indlysende: Indfortolker man konventionsbestemmelser i grundloven, vil regeringen i så fald sammen med et almindeligt folketingsflertal, ved at indgå en traktat med andre lande, kunne forandre grundlovens indhold uden at følge den vanskelige ændringsprocedure, der er foreskrevet i grundlovens bestemmelse om grundlovsændring i § 88.

Det ville være ganske mærkeligt, hvis noget sådant skulle kunne lade sig gøre.

Højesterets daværende præsident Niels Pontoppidan udtalte herom i et interview i sommeren 1996, at det principielt var »næsten en umulig tanke«, at domstolene indfortolkede menneskerettighedskonventionen i den danske grundlov, idet man så måtte sige til de politikere, der måtte ønske at slippe af med menneskerettighedskonventionen igen: »Jamen det kan I ikke, for den har fået grundlovsrang« (Weekendavisen, fredag den 28. juni 1996).

Endnu mærkeligere vil sådan en indfortolkning være i tilfælde af internationale konventioner, hvor et internationalt organ - som f.eks. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol - autoritativt fortolker konventionen. Og endda autoritativt fortolker denne konvention dynamisk og ud fra forestillinger om, hvad »present day conditions« efter dommernes egen opfattelse kræver.

Set fra en dansk forfatningsretlig synsvinkel ville man dermed ikke alene have erstattet grundlovens vanskelige ændringsprocedure i

grundlovens § 88 med den meget enklere procedure i grundlovens § 19. Man ville også i realiteten have overladt den grundlovgivende magt til et internationalt dommerpanel. Oven i købet et dommerpanel, hvis fortolkningsmetode, som påpeget af daværende rigsadvokat Jørgen Steen Sørensen (nu Folketingets Ombudsmand), er udtryk for en grundlæggende

16

anderledes forståelse af domstolens rolle i et demokratisk samfund end den forståelse, der har kendetegnet dansk ret.[2]

2. Højesterets praksis

Selv om svaret på spørgsmålet om de internationale konventioners betydning for Højesterets grundlovsfortolkning er klart og enkelt, kan der alligevel være grund til at se lidt nærmere på Højesterets praksis vedrørende internationale konventioner, navnlig hvad angår den europæiske menneskerettighedskonvention.

På mange områder opstår spørgsmålet om den europæiske menneskerettighedskonventions betydning for grundlovsfortolkningen slet ikke. Det har den simple årsag, at den danske grundlovs menneskerettigheds-katalog er ganske spinkelt sammenlignet med den europæiske menneskerettighedskonventions. Ofte er der derfor ikke en »parallel« eller »analog« dansk grundlovsbestemmelse til en bestemmelse i konventionen.

Det gælder f.eks. for den lange række af sager om udvisning af kriminelle udlændinge, som Højesteret har afgjort gennem den seneste godt og vel halve snes år.

Den danske udlændingelov er indrettet sådan, at udlændinge, der idømmes en ubetinget frihedsstraf (i de tilfælde, der er opregnet i lovens § 22, nr. 4-8) - uanset længden af frihedsstraffen - som udgangspunkt skal udvises.

Herved har politikerne udadtil vist handlekraft. Problemerne har de overladt til domstolene. For samtidig er det en forudsætning i udlændingelovgivningen, at udvisning dog ikke skal ske, hvis udvisning vil stride mod den europæiske menneskerettighedskonvention. Her kommer så Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols praksis vedrørende konventionens art. 8 om beskyttelse af familielivet ind.

Det har givet anledning til talrige sager ved Højesteret. Men da grundloven ikke indeholder en bestemmelse, der er analog eller parallel med konventionens art. 8, så er der ikke opstået noget spørgsmål om indfortolkning af konventionen i grundloven i disse sager.[3]

Anderledes har det været med sager om ytringsfrihed. Her har vi grundlovens § 77, der ganske lakonisk lyder:

Enhver er berettiget til på tryk, i skrift og tale at offentliggøre sine tanker, dog under ansvar for domstolene. Censur og andre forebyggende forholdsregler kan ingen sinde på ny indføres.

Parallelt hermed har vi den europæiske menneskerettighedskonventions art. 10, der er noget mere ordrig:

Enhver har ret til ytringsfrihed. Denne ret omfatter meningsfrihed og frihed til at modtage eller meddele oplysninger eller tanker, uden indblanding fra offentlig myndighed og uden hensyn til landegrænser. Denne artikel forhindrer ikke stater i at kræve, at radio- og fjernsyns- eller filmforetagender kun må drives i henhold til bevilling.

Stk. 2. Da udøvelsen af disse rettigheder medfører pligter og ansvar, kan den underkastes sådanne formaliteter, betingelser, restriktioner eller straffebestemmelser, som er foreskrevet ved lov og er nødvendige i et demokratisk samfund af hensyn til den nationale sikkerhed, territorial integritet eller offentlig tryghed, for at forebygge uorden eller forbrydelse, for at beskytte sundheden eller sædeligheden, for at beskytte andres gode navn og rygte eller rettigheder, for at forhindre udspredeelse af oplysninger eller for at sikre domsmagtens autoritet og upartiskhed.

Det er karakteristisk for Højesterets prøvelse i disse sager, at Højesteret har holdt grundloven og menneskerettighedskonventionen skarpt adskilt.

Grundlovens § 77 er blevet fortolket for sig, og konventionens art. 10 er blevet fortolket for sig. Man har altså ikke indfortolket art. 10 i grundlovens § 77, eller fortolket grundlovens § 77 »i lyset af« art. 10.[4]

Noget sådant ville i øvrigt også være revolutionerende, idet beskyttelsen af ytringsfriheden er meget forskellig i de to bestemmelser. Det er således den almindelige statsretlige opfattelse, at grundlovens § 77 alene beskytter mod censur. Altså mod krav om forudgående gennemsyn og godkendelse forud for offentliggørelse. Derimod beskytter grundlovens § 77 ikke den materielle ytringsfrihed, altså værnet mod at man efterfølgende bliver draget til ansvar for sine ytringer.

Med den europæiske menneskerettighedskonventionens art. 10 er det nærmest omvendt: I art. 10 er der ikke - som i den danske grundlov - et absolut censurforbud. Til gengæld er der en sikring af den materielle ytringsfrihed.

En enkelt gang har den danske Højesteret skrevet nogle ord i en begrundelse for en afgørelse i en sag om de politiske frihedsrettigheder, der er blevet udlagt som udtryk for, at Højesteret har ladet sig »inspirere« af den europæiske menneskerettighedskonvention ved fortolkningen af den danske grundlov. Det skete i dommen vedrørende den såkaldte rockerlov, hvormed den danske lovgivningsmagt i 1996 begrænsede forsamlingsfriheden for medlemmer af rockergrupper som f.eks. Hells Angels.

Lovens baggrund var den såkaldte rockerkrig mellem de rivaliserende rockergrupper Hells Angels og Bandidos. Ifølge lovens § 1 kunne politiet under nærmere angivne betingelser forbyde en person at opholde sig i en ejendom, der tjener som tilholdssted for en

17

rockergruppe, som den pågældende person tilhører eller har tilknytning til. Baggrunden for bestemmelsen var, at der under rockerkrigen var blevet affyret raketter mod et sådant opholdssted (en »rockerborg«) i et tæt bebygget område, således at udenforståendes liv og helbred havde været i fare.

I Højesterets dom vedrørende loven (U 1999.1798) hed det, at grundlovens § 79 om forsamlingsfrihed ikke var til hinder for lovens ordning, »jf. herved også Den Europæiske Menneskerettighedskonvention artikel 11«.

Den nævnte lakoniske tilføjelse »jf. herved også . . .« var at finde i dommens indledende afsnit, der lød som følger:

»Grundlovens § 79 lyder således:

»Borgerne har ret til uden forudgående tilladelse at samle sig ubevæbnede. Offentlige forsamlinger har politiet ret til at overvære. Forsamlinger under åben himmel kan forbydes, når der af dem kan befrygtes fare for den offentlige fred.«

Denne bestemmelse om forsamlingsfrihed er ligesom bestemmelserne om ytringsfrihed i § 77 og foreningsfrihed i § 78 en nødvendig og selvfølgelig forudsætning for et demokrati. Af hensyn til muligheden for gennem forsamlinger at befordre meningsstilkendegivelser sikrer bestemmelsen, at forsamlinger

kan afholdes uden forudgående tilladelse fra en offentlig myndighed og ikke vilkårligt kan forbydes. Bestemmelsen hindrer imidlertid ikke, at der ved lovsættelses regler, som - uden at være rettet mod en forsamling - meningsstilkendegivelser - begrænser forsamlingsfriheden, når dette sker til beskyttelse af andre væsentlige interesser, herunder andres liv og velfærd. Sådanne begrænsninger må dog ikke gå videre end, hvad der er nødvendigt for en sådan beskyttelse, jf. herved også Den Europæiske Menneskerettighedskonvention artikel 11.«

Den nuværende direktør for Det Danske Institut for Menneskerettigheder, Jonas Christoffersen, udlagde året efter i en artikel den nævnte tilføjelse »jf. herved også . . .«, som et udtryk for, at Højesteret havde ladet sig »inspirere« af EMRK ved fortolkningen af den danske grundlov.

Den forståelse lagde højesteretsdommer Børge Dahl (der nu er Højesterets præsident) afstand til i et bogbidrag i 2003. Børge Dahl anførte her, at Højesterets »jf. herved også«-henvisning til EMRK art. 11 ikke kunne tages som udtryk for, at den danske grundlov skal forstås i overensstemmelse med konventionen, men at »den danske grundlov må forstås på egne præmisser«.[5] Som dommer må man jævnligt overraskes over, hvorledes nogle få ord i en begrundelse kan udlægges.

Dette, at der af Højesteret sondres klart mellem, hvad der er dansk grundlovsret, og hvad der er folkeret, har senest fundet tydeligt udtryk i Højesterets dom i den såkaldte Irak-sag (U 2010.1547).[6]

Irak-sagen var anlagt af en række borgere, hvis synspunkt var, at Folketingets beslutning af 21. marts 2003 om dansk militær deltagelse i en multinational indsats i Irak stred mod grundlovens § 19, stk. 2. Af grundlovens § 19, stk. 2, fremgår, at regeringen ikke uden Folketingets samtykke (bortset fra forsvar mod væbnet angreb på riget eller danske styrker) kan anvende militære magtmidler mod nogen fremmed stat.

Folketinget havde givet sit samtykke, så grundlovens udtrykkelige krav var opfyldt. Det var imidlertid de pågældende borgers synspunkt, at krigen mod Irak i foråret 2003 var ulovlig efter folkeretten, da krigen efter deres opfattelse ikke var dækket af en bemyndigelse fra FN's Sikkerhedsråd eller på anden måde hjemlet i folkeretten.

Den danske deltagelse i Irak-krigen var derfor også grundlovsstridig - trods Folketingets samtykke - mente borgerne. For efter deres opfattelse skulle grundlovens § 19, stk. 2, forstås sådan, at der kun kunne træffes beslutning om anvendelse af militære magtmidler mod en fremmed stat, hvis en sådan anvendelse var lovlig efter folkeretten. Folkeretlig lovlighed var altså en betingelse, der var indeholdt i grundloven. Dette mente borgerne fulgte af forarbejderne til den danske grundlov.

Det fik de ikke medhold i. I sin begrundelse i dommen (der i øvrigt afviste borgernes søgsmål på grund af manglende søgsmålskompetence) anførte Højesteret herom helt generelt, at »En sådan forståelse [altså at grundlovens § 19, stk. 2, skulle forstås sådan, at folkeretten så at sige var en del af bestemmelsen] ville også stride mod den grundlæggende orden i dansk ret af forholdet mellem national ret og international ret, hvorefter folkeretten ikke har grundlovskraft«.

3. En bredere afsmitning?

Mit svar på spørgsmålet om, hvorvidt internationale konventioner har betydning for Højesterets grundlovsfortolkning, er altså et nej. Internationale konventioner har ikke betydning for Højesterets grundlovsfortolkning. I hvert fald ikke på den måde, at internationale konventioner er søgt indfortolket i grundlovens beslægtede bestemmelser.

Som der ovenfor er argumenteret for, er der ganske tvingende retskilde-rangmæssige grunde til, at det er og må være sådan. Man kan da også i det hele spørge, hvorfor en sådan indfortolkning overhovedet skulle ske. I

18

langt de fleste tilfælde er der jo ikke konflikt mellem grundloven og f.eks. den europæiske menneskerettighedskonvention. Konventionens bestemmelser har blot et vidererækkende indhold end grundlovens beslægtede bestemmelser. Men herved adskiller konventionen sig jo ikke fra megen almindelig lovgivning, der på centrale områder, herunder centrale velfærdsområder, giver borgerne en langt bedre retsstilling end den, grundloven garanterer. Men ingen vil jo af den grund finde på at hævde, at den almindelige lovgivning dermed bør få eller har fået grundlovsrang.

I de sjældne tilfælde, hvor f.eks. den europæiske menneskerettighedskonvention yder en svagere beskyttelse, end grundloven gør - f.eks. når det kommer til det absolutte censurforbud i grundlovens § 77 - ja så vil næppe nogen heller være talsmand for, at grundlovsbeskyttelsen skal fortolkes »ned« på konventionsniveauet.

Men man kan jo også tænke sig spørgsmålet om internationale konventioners betydning for Højesterets grundlovsfortolkning stillet eller tænkt lidt bredere, nemlig som et spørgsmål om, hvorvidt den internationale udvikling, vi ser - navnlig for så vidt angår den europæiske menneskerettighedskonvention, hvor konventionen undergives en dynamisk »present day conditions« fortolkning af dommere i Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol - kan tænkes at have eller få en afsmittende virkning på de nationale højestereters, herunder den danske Højesterets, indstilling til grundlovsfortolkning.

Det, jeg har beskæftiget mig med indtil nu, er de internationale konventioners (manglende) direkte indholdsmæssige betydning for Højesterets fortolkning af grundlovens bestemmelser. Men hvad med den bredere - eller indirekte - betydning, jeg netop har nævnt? Man kunne måske kalde en sådan bredere eller indirekte betydning for en form for generel inspiration eller afsmittning i indstillingen til grundlovsfortolkningen.

At der kan tænkes en sådan bredere afsmittning, var Højesterets daværende præsident Niels Pontoppidan inde på i et interview, efter at Højesteret i januar 1999 havde afsagt dom i den såkaldte Tvind-sag. Ugedagen efter dommen blev Niels Pontoppidan citeret i dagspressen for en udtalelse, hvor han placerede Tvind-dommen som led i en international udviklingstendens med ordene:

»Der er en gensidig påvirkning mellem de internationale domstole og de nationale domstole. Især har EF- og Menneskerettighedsdomstolen en stor indflydelse. For de internationale domstoles vedkommende ser vi en tendens i retning af en domspraksis med en friere fortolkningsstil, der lægger større vægt på »present-day-conditions«. På nutidige samfundsforhold, frem for at vægte historiske fortolkninger. Det har en vis afsmittning på den nationale praksis som en udviklingstendens« (Weekendavisen, fredag den 26. februar 1999).

Tvind-dommen er verdensberømt i Danmark. Som det hed i den pressemeddelelse, Højesteret udsendte efter dommen, den 19. februar 1999, var det »første gang i grundlovens 150-årige historie, at Højesteret tilsidesætter en lovbestemmelse som grundlovsstridig«. Som noget helt exceptionelt - og nærmest symbolsk - blev dommens konklusion da også offentliggjort i Lovtidende.

Den såkaldte Tvind-lov, der var vedtaget med overvældende flertal i Folketinget, betød, at man ved lov smækkede pengekasen i over for en række skoler. Loven afskar simpelthen 32 navngivne skoler fra fremover at få statslige eller kommunale tilskud. Realiteten i sagen var, at den danske regering og det danske Folketing ikke havde tillid til, at skolerne overholdt de gældende regler, og man havde heller ikke tillid til, at skolerne var indstillet på fremover at overholde reglerne, hvilket man udtrykkeligt tilkendegav. Frem for at Undervisningsministeriet traf en almindelig forvaltningsafgørelse om, at skolerne ikke var berettigede til tilskud fremover - med udsigt til derefter at skulle føre retssager herom, jf. grundlovens § 63 - valgte man at lukke for de økonomiske tilskud direkte med en lovbestemmelse.

Højesteret fandt, at dette var grundlovsstridigt. Nemlig stridende mod bestemmelsen i grundlovens § 3, 3. pkt., om, at »Den dømmende magt er hos domstolene«. Højesteret erklærede derfor lovbestemmelsen om afskæring af tilskud ugyldig.

Højesterets dom kom som en overraskelse for mange. Den nævnte grundlovsbestemmelse om, at »Den dømmende magt er hos domstolene«, er jo ikke ligefrem meget præcis, når det kommer til, hvad der er indeholdt i begrebet »dømmende magt«, og i den statsretlige teori havde der været betydelig usikkerhed om indholdet.[7]

Overraskelsen skyldtes også den danske tradition for en vis tilbageholdenhed i Højesterets grundlovsprøvelse. Den juridiske litteratur har gennem årene budt på en del fantasifulde sprog billeder til at karakterisere denne tilbageholdenhed.

»Bjerget barslede og fødte en mus«, skrev den københavnske professor O.A. Borum for årtier tilbage (1969) om Højesterets prøvelsesret. Professor Henrik Zahle har - måske lidt mindre litterært vellykket - sammenlignet prøvelsesretten med »et sværd, der er ved at ruste fast i skeden«. Og den århusianske professor Knud Illum sammenlignede for temmelig mange årtier siden (1945) Højesteret med en lille dreng, der står i kanten af strandens

19

kolde vand og siger: »Jeg tør gå ud, jeg tør gå ud, men jeg vil ikke i dag«.[8]

Man kan så spørge, om Tvind-dommen varslede en ændret indstilling i Højesteret til fortolkning af grundlovsbestemmelser. Hvis man undersøger Højesterets praksis i sager vedrørende grundlovsspørgsmål efter Tvind-dommen i 1999, så er der ikke meget, der tyder på en sådan ændret indstilling. Højesteretsdommer Torben Melchior, der i 2004-2010 var højesteretspræsident, slog da også allerede i efteråret 2003 koldt vand i blodet, da han udtalte, at Tvind-loven var »singulær i mere end én forstand, idet lovgivning af denne karakter næppe tidligere var forekommet«.[9]

Man må vel nærmest forstå Torben Melchior sådan, at Tvind-loven var så speciel, at den såmænd også kunne være blevet underkendt som grundlovsstridig af Højesteret 10, 20 eller 30 år tidligere. Det er jeg nu ikke så sikker på. Man skal ikke langt tilbage i rækken af pensionerede højesteretsdommere for at høre udsagn om, at man blot få år tilbage ofte trak lidt på smilebåndet, når advokater påberåbte sig grundloven.

Men som sagt: Hvis man undersøger Højesterets praksis i sager om grundlovsspørgsmål efter Tvind-dommen i 1999 og frem til i dag, så er der ikke meget, der tyder på en sådan ændret indstilling til grundlovsfortolkning. Højesterets grundlovsfortolkning har holdt sig inden for rammerne af dansk forfatningstradition, og Højesteret har ikke kastet sig ud i mere »dynamiske« eller »present day conditions«-fortolkninger.[10]

Samtidig er det klart, at ligesom intet menneske er en ø, så lever Højesterets dommere ikke isoleret fra den omgivende verden. Hvad angår Højesterets prøvelse af grundlovsspørgsmål, må man i så henseende konstatere som noget væsentligt, at den skepsis, der blandt danske politikere historisk har været over for Højesterets kompetence til at efterprøve loves grundlovmæssighed, synes at være stort set forsvundet i de seneste årtier.

Selv da Højesteret i Tvind-sagen tilsidesatte en lovbestemmelse - som et næsten enigt Folketing havde vedtaget - lød der ingen kritiske politiske røster. Bortset dog fra den radikale undervisningsminister, der havde fremsat lovforslaget. Han var ikke tilfreds, hvad der jo heller ikke var så svært at forstå.

I hvert fald i de officielle udtalelser fremstår det som politikernes almindelige opfattelse, at juridisk prøvelse af Folketingets love er en legitim og væsentlig opgave, som domstolene kan og bør varetage uden alt for næsegrus respekt for de folkevalgtes egen vurdering.[11]

I den brede offentlighed er Højesterets grundlovsprøvelse også blevet hilst med stort set enstemmig applaus. Og det samme gælder den mere

lempelige praksis, som Højesteret har anlagt, når det gælder kravene til søgsmålsberettigelse - altså kravene til den retlige interesse hos sagsøgerne - i sager angående grundlovmæssigheden af Danmarks EU-medlemskab. I kraft af denne praksis er såkaldt »almindelige borgere« blevet anerkendt som søgsmålsberettigede, selv om de ikke kunne siges at være anderledes berørt af EU-medlemskabet end enhver anden dansk borger.[12]

Man kan så spørge, om alt dette har noget med de internationale konventioner at gøre. Det mener jeg ikke, at det har i snæver forstand. Der er formentlig først og fremmest tale om en selvstændig national udvikling. Men samtidig er der nok grund til at tro, at de almindelige danske forestillinger om, hvad der er en domstols opgave i forhold til de politiske statsmagter - regering og Folketing - også er og vil blive påvirket af, at det internationalt ikke er et særsyn, at dommere tilside-sætter lovgivning, der er vedtaget af de nationale politiske organer.

Men det er svært at sige, hvor meget dette betyder. Det er mit personlige indtryk, at der ikke blandt danske dommere, heller ikke højesteretsdommere, er nogen særlig begejstring for domstolsaktivisme. Men samtidig må danske dommere selvfølgelig følge de internationale dommers udlægning af, hvad Danmarks internationalt har forpligtet sig til, også selv om dette i nogle tilfælde kan tage sig ud som frihåndstegning.

Dommere har ikke deres legitimitet på baggrund af folkelige valg, men i kraft af deres særlige ekspertise i lovfortolkning. I overensstemmelse med Montesquies ord har dommere først og fremmest til opgave at være »lovens mund«. Det er klart, at det ikke altid er så ligetil, som det lyder, og at der derfor også er både plads og brug for selvstændig juridisk tankevirksomhed og fortolkning. Men dommere bør ikke være dem, der selv skriver loven. Heller ikke - og slet ikke - grundloven.

1. Artiklen bygger på et foredrag holdt ved Nordisk seminar om internationale konventioner og det konstitutionelle værn af menneskerettigheder, Aarhus Universitet den 19.-20. november 2012.
2. Jørgen Steen Sørensen, *Juristen*, 2010, s. 251-259.
3. Se nærmere om Højesterets prøvelse i udvisningssager Jens Peter Christensen, »Højesteret og statsmagten« i Per Magid (m.fl.): *Højesteret 350 år*, 2011, s. 288-290.
4. Se nærmere herom i Jens Peter Christensen, Jørgen Albæk Jensen og Michael Hansen Jensen, *Dansk Statsret*, 2012, s. 40 og s. 328-335.
5. Se nærmere herom Jens Peter Christensen, »Højesteret som statsmagt«, *op.cit.*, s. 256 f., samt Jonas Christoffersen, *Ugeskrift for Retsvæsen*, afd. B, 2000, s. 599 f., og Børge Dahl, »Grundlovsskrivning« i *Hyldestskrift til Jørgen Nørgaard*, 2003, s. 105.
6. Se for en uddybende behandling af det følgende Jens Peter Christensen, Jørgen Albæk Jensen og Michael Hansen Jensen, *Dansk Statsret*, 2012, s. 247-250.
7. Se nærmere om dommen Jens Peter Christensen, Jørgen Albæk Jensen og Michael Hansen Jensen, *Dansk Statsret*, s. 238-240 med henvisninger, samt Jens Peter Christensen og Michael Hansen Jensen, *Ugeskrift for Retsvæsen*, afd. B, 1999, s. 227-237.
8. O.A. Borum i *Festskrift til Alf Ross*, 1969, s. 57; Henrik Zahle, *Dansk forfatningsret* 2, 2. udg., 1996, s. 223; Knud Illum, *Lov og Ret*, 1945, s. 144 f.
9. Torben Melchior, »Maastricht, Tvind . . . og hvad så?« i *Hyldestskrift til Jørgen Nørgaard*, 2003, s. 212.
10. Se for en analyse heraf Jens Peter Christensen, Jørgen Albæk Jensen, Michael Hansen Jensen, *Dansk Statsret*, 2012, s. 251-257.
11. *Jf. op.cit.*, s. 236-238 og s. 255-257.
12. *Jf. op.cit.* s. 243-250.